

ARAP ŞİİRİNDE FAHR TEMASI

Halim ÖZNURHAN

Dr., Erciyes Ü. İlahiyat Fakültesi

Sözlükte “övünmek, hasletlerinden ve geçmişteki başarılarından övgüyle bahsetmek”¹ anlamına gelen fahr kelimesi, edebiyat terimi olarak şâirlerin kendilerinden, kabile, soy sop, hasep nesep, inanç, din, mezhep ve meşreplerinden, edebî ve siyasî güçleriyle şiirdeki ustalık, yetenek ve faziletlerinden, hatta kılıç, zırh, at ve özellikle deve gibi şahsî mal ve eşyalarından veya uzun ömürleriyle hayat tecrübelerinden övünerek söz ettikleri şiir türünü ifade eder.² Genellikle kasidenin bir bölümü olarak medîhten sonra gelen fahr, bazen şiirin diğer bölümleri arasında beyitler halinde yer alır, bazen de müstakil olarak nazmedilir.³ Divan şiirimizde de Arap kaside biçiminin etkisiyle fahriye teması genellikle methiyeden sonra yer almıştır.⁴ Arap şiir eleştirmenlerinden bazıları fahri müstakil bir şiir teması olarak görmüşlerdir. Örneğin, İbn Sellâm el-Cumahî (ö. 231/846) şiir temalarından bahsederken fahri dört asıl tema içinde sayar,⁵ Ebû Hilâl el-'Askerî (ö. 395/1004) ise medîh, hiciv, tasvir, nesîb, mersiye ile birlikte fahri temel şiir temaları içinde görmekte,⁶ İbn Raşîk el-Kayravânî (ö. 457/1066) de belirlediği dokuz tema içinde fahri saymaktadır.⁷ Fahri bağımsız bir tema olarak görmeyen Arap eleştirmenleri ise, bu temayı medîhin bir parçası olarak görmüşlerdir.

Fahr, insan tabiatında övünmeye ve övülmeye bir tutku bulunduğundan dolayı edebî temalar içinde insan fıtratını en iyi göstereni ve insanın içinin dışı yansıması olarak görülür. Şâir bu temayı işlerken övgüye değer niteliklerini sayıp, kötülüklerini güzel gösterir. Edebiyatın olduğu her yerde fahr da olmuştur. Araplar, özellikle de eski Araplar, övünmeye aşırı derecede düşkün olduklarından dolayı, eski Arap şiirinde bu temanın sıkça işlendiği görülmektedir.⁸ Bunun yanın-

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Dâru Sâdir) Beyrut, 1968, V, 48.

² Bkz: İbn Raşîk el-Kayravânî, *el-Umde fî mehâsini's-şîr ve âdâbih*, (nşr: Muhammed Karkazân, Matba'atü'l-kâtibi'l-Arabî) Şam, 1994, II, 798; İsmail Durmuş, “Fahr”, *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 79.

³ Durmuş, *aynı yer*.

⁴ Tûbâ İşinsu İsen, *Divan Şiirinde Fahriye*, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 5.

⁵ İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtü Fuhûli's-şu'arâ*, (nşr: M. Muhammed Şâkir, Dâru'l-Medenî) Cidde, ts, II, 279; Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitâbü'l-Ağânî*, Dâru's-sekâfe, Beyrut, 1957, VIII, 6.

⁶ Ebû Hilâl el-'Askerî, *Kitâbü's-sinâ'ateyn el-kitâbe ve-ş-şîr*, (nşr: 'Alî M. el-Becâvî ve M. Ebu'l-Fadl İbrâhîm) Kahire, 1966, s. 127.

⁷ İbn Raşîk, *a.g.e.*, I, 246.

⁸ Hannâ el-Fâhûrî, *el-Fahr ve'l-hamâse*, (Dâru'l-Me'ârif) Kahire, 1992, s. 5.

da eski Araplarda kabileler arası çekişmelerde, diğer kabilelere sözle de üstünlük kurulabilmesi için onların kusurlarının dile getirilmesi yanında kabilenin hasletlerinin sayılıp dökülmesi gerekiyordu. Câhiliye döneminde çeşitli mevsimlerde düzenlenen, insanların diğer kabile mensuplarıyla karşılaşp, birbirlerine karşı övündükleri (mufâhare) ve hasımlarını yerdikleri panayırlar fahr şiirlerinin gelişmesinde etkili olmuştur.⁹ Bu tür şiirler İslâmî fetihler döneminden sonra da devam etmiştir. Basra'daki Mirbed, Kûfe'deki Kunâse panayırlarında, kültürümüzdeki aşık atışmalarına benzer şekilde, şâir, kabilesinin övgüye değer niteliklerini ve asaletini ortaya koymak için bir kaside söylüyor, doğal olarak da bu arada rakip kabileye sataşıyordu. Bunun üzerine rakip kabilenin şâiri de aynı vezin ve revîde bir kaside ile ona karşılık veriyor, bu arada insanlar ve şâirlerin taraftarları da etraflarında toplanıp eğleniyorlar, şiirlere beğenilerini ifade ediyorlardı. Bu tür atışmalar, nakîza/nekâiz (atışma/atışmalar) adı verilen şiir türünün doğmasına yol açmıştır.¹⁰

Burada aslında bireyin değerinin, grubun yani kabilenin değeriyle eş anlamlı olduğu, kabilenin değerinin de onu oluşturan bireylerin değerleriyle oluştuğu görülmektedir. Tıpkı ordunun zaferinin, onu oluşturan askerlerin mücadeleleri sonucu ortaya çıkması gibi, kabilenin şan ve şeref kazanması da o kabileyi oluşturan kişilerin faziletli ve şerefli davranışlarının sonucudur. Ayrıca, ordunun zaferinde olduğu gibi, örneğin kabilenin cömertlik niteliğini kazanması tek bir cömert davranışla değil, kabile mensuplarının asırlar boyunca cömertlik göstermesiyle gerçekleşmektedir. Bir kişi cömert niteliğini tek davranışla kazanamadığı gibi, az bir şeyle de kazanamaz.¹¹

İbn Raşîk, insanın kendisini övmesinin tiksindirici olduğunu belirtirken, şâirleri bu yargısından hariç tutar, şâirin kendisini övmesinin câiz olduğunu ve bunun ayıp sayılmayacağını söyler.¹² Onun bu ifadesini yorumlayan Ahmed Bedevî, diğer söz sanatlarında değil de sadece şiirde fahrin câiz sayılmasının sebebinin, bu konuda Câhiliye şâirlerinin yoluna uyulmuş olmasından kaynaklanmış olabileceğini söylemektedir.¹³

İbn Raşîk el-Kayravânî, mahiyet itibarıyla aynı olduklarını belirterek medîhte güzel sayılan şeylerin fahr temasında da güzel, çirkin sayılanların da burada da çirkin sayıldığını söyler.¹⁴ Hâzim el-Kartacennî de, fahr temasının medîh gibi olduğunu söyler ve aralarındaki farkın, fahrda övgünün burada söz sahibinin kendisine veya kabilesine yapılması olduğunu belirtir. Bir de, medîhte övülen kişi güzellik ve iyilikle nitelenebilir; ama fahr temasında kişi kendini bunlarla niteleye-

⁹ Mustafa Sâdik er-Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, (Mektebetü'l-Îmân) Kahire, 1997, II, 93.

¹⁰ Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî – el-'Asru'l-İslâmî*, (Dâru'l-Me'ârif) Kahire, 2002, s. 241, 242.

¹¹ er-Râfiî, *a.g.e.*, II, 92.

¹² İbn Raşîk, *a.g.e.*, I, 84.

¹³ Ahmed Ahmed Bedevî, *Ususu'n-nakdi'l-edebî fî inde'l-'Arab*, (Dâru'n-nehdati Misr) Kahire, 1979, s. 219.

¹⁴ İbn Raşîk, *a.g.e.*, II, 788, 799.

meyeceğini ifade eder.¹⁵ Dolayısıyla Arapların erdem saydığı şeylerin dışındaki niteliklerle övgü (medîh) ya da övünme (fâhr) hoş karşılanmamaktadır.

Her milletin ahlâk ve âdetleri kendi ihtiyaçları ve yaşam biçimlerine göre oluşur. Bu nedenle Arapların da övündükleri güzel ahlâk, erdem ve âdetleri, kendi çevreleri ve yaşam biçimlerinin ürünüdür.¹⁶ Araplar, çölü çok, suyu kıt, arazisi çorak, sıcağın hâkim olduğu bir bölgede hayat süren, çoğunluğu çadırdaki yaşayan, deve ve koyun güden bedevîlerdi. Böyle bir çevre içerisinde kabile dayanışması, kuvvet ve cesaret onlar için vazgeçilmezdi. Bu ortamda hayatlarını sürdürebilmek için cesaret önemliydi ve kendi varlıklarının garantisi demek olan kabile düzeni onların sosyal sistemleri olmuş ve kabilelerine aşırı derecede bağlanmışlardı. Çöl hayatında gökyüzü de yeryüzü de bereketli olmadığı için insanlar sürekli bir şeylerin mahrumiyetini çekerler. Bu nedenle cömertlik büyük bir değer kazanır ve erdemli davranışların zirvesinde yer alır. Hatta insanların bir kısmının geçim kaynağı, diğerlerinin cömertliği olur. Cömertlik böyle bir değer olunca, şâirler bunu dile getirmeye; ihsanda bulunmakla, düşünmeden vermekle övünmeye başladılar. Kendilerinden ihsan isteyen tanısal da tanımasalar da hemen ihsanda bulunuyor, misafirlerini hoşnut etmeye çalışıyor, misafirlerini ailelerinden, çoluk çocuklarından üstün tutuyorlar ve kendilerinden bir şey isteyen olursa ihsanda bulunma fırsatı doğduğu için buna seviniyorlardı. Yolcuların kendilerine konuk olmasını sağlamak için konakladıkları yerlerin yakınındaki tepelere geceleri ateş yakıyorlar, seslerini duyup konukların gelmesi için köpeklerini geceleri havlamaları için eğitiyorlardı. Çöl hayatı doğal bir hayattır. Bu nedenle Araplar hilm, gurur ve şeref tavırlarına meylenmişler, küçük düşürücü, utanç verici şeylere karşı çıkmaya, tevazularını, hayâlarını, güç yetirebildikleri halde affettiklerini, buna karşın aşağılandıklarında öfkelenediklerini, intikam almak istediklerinde sertleştiklerini dile getirmeye başlamışlardır. Buradaki hayat hareket halinde, göçle dolu bir hayattır. Bedevîleri bağlayacak bir kanun, kanunu uygulayacak bir otorite yoktur. Bu nedenle şeref sözü, hayatın kanunudur. Sözüne sadık kalmak toplumun geleneğidir. Vefâ, eski Araplarda en kutsal davranışlardandır. İhanet, ahde vefâ göstermemek ise en nefret edilen davranışların başında gelir. Çöl hayatında, güçlülerin zayıfları himaye etmeleri, muhtaçlara yardım etmeleri övgüye değer davranışlardandır. Bu nedenle şâirler komşuyu, akrabayı, kadınları, çocukları korumayı; sıkıntıda olana, haksızlığa uğrayana yardım etmeyi övmüşler ve bunları yapmakla övünmüşlerdir.¹⁷

Daha sonraları, pratikte var olan bu durum, Arap şiir eleştirmenleri tarafından sistematik hale getirilip eserlerde yer almıştır. İlk kez İbn Tabâtabâ el-'Alevî (ö. 322/934) tarafından yazılı olarak ifade edilen, Arapların şiir ve medîhlerinde esas kabul ettikleri erdemler,¹⁸ daha sonra Kudâme b. Ca'fer'de (ö. 337/948)

¹⁵ Hâzım el-Kartâcennî, *Minhâcü'l-büleğâ ve sirâcü'l-üdebâ*, (nşr: M. Habîb İbnü'l-Hûca, Dâru'l-ğarbi'l-İArabi) Beyrut, 1996, s. 352.

¹⁶ İbn Tabâtabâ, *'Yâru's-şîr*, (nşr: 'Abbâs 'Abdü's-Sâtir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye) Beyrut, 1982, s. 16.

¹⁷ el-Fâhûrî, *el-Fâhr*, s. 9 - 11.

¹⁸ Bkz: İbn Tabâtabâ, *a.g.e.* s. 18,19.

dört temel erdem şeklinde karşımıza çıkmaktadır: Akıl, şecaat, adalet ve iffet. Bu dört erdem, Platon'un (M. Ö. 427/347) Devlet adlı eserinde belirttiği erdemlerdir.¹⁹ Bu temel erdemlerden kaynaklanan bilgi, hayâ, cahillere karşı olgun davranış, himaye isteyeniy himaye etme, kendini savunma, oç alma, heybetli oluş, düşmana zarar verme, dengini öldürme, herkesin gitmeye korktuğu yerlere gidebilme, haksızlığa karşı durma, ikramda bulunma, isteyene istediği şeyi verme, misafir ağırlama, oburluktan uzak olma, beline hâkim olma, felâketlere sabretmek, sözünü tutmak, istemekten uzak durmak, az bir maişetle geçinmek, cömertçe harcarma, yardım sözünü tutma, mahremini kıskanma, yiyecek yardımı yapmak, özgeçicilik gibi nitelikler övgüye değer ahlâkî niteliklerdir. İnsanları bu erdemlerle öven kimse isabet etmiş, bunların dışında bir şeyle öven ise hata etmiştir. Çünkü, insanların erdemleri, insan oluşları açısından; diğer canlılarla ortak olan yönlerden değildir.²⁰ Dolayısıyla medîh yanında fahr şiirinde de bu ilkelere göre hareket edilmeli; hiciv teması işlenirken de bunların zıddı olan davranışlarla hicvedilmelidir. Bunun yanında kimi eleştirmenler diğer türlerde olduğu gibi fahr şiirlerinin de gerçeği yansıtmadığını şart koşmuşlardır.²¹

Arap edebiyatında en iyi şiir veya en iyi şâirin kim olduğu konusunda tartışmalar olduğu gibi, en iyi fahr şiiri veya en iyi fahr beytinin hangisi olduğu konusunda da farklı görüşler ortaya sürülmüştür. Genellikle Câhiliye dönemi şâirlerinden es-Semev'el b. 'Âdiyâ'ya (ö. 560) ait olan aşağıdaki beyitlerle başlayan kaside medîh ve fahr temalarının bütün çeşitlerini içerdiğinden en iyi fahr şiiri olarak görülmüştür.²²

إِذَا الْمَرْءُ لَمْ يَدْنَسْ مِنَ اللُّؤْمِ عَرَضُهُ فَكُلُّ رِذَاءٍ يَرْتَدِيهِ حَمِيلٌ
وَأِنْ هُوَ لَمْ يَحْمَلْ عَلَى النَّفْسِ ضَمِيمَهَا فَلَيْسَ إِلَى حُسْنِ الثَّنَاءِ سَبِيلٌ
تُعِيرُنَا أَنَا قَلِيلٌ عَدِيدُنَا فَقَلْتُ لَهَا إِنَّ الْكِرَامَ قَلِيلٌ

"Kişinin onuru alçaklık ve bayağılıkla kirlenmedikçe, giydiği bütün giysiler güzeldir. Şayet nefsin kötü isteklerine sabretmezse ona güzel övgü için hiç bir yol kalmaz. Bizi sayımız az diye ayıplıyor, ona dedim ki, değerli şeylerin sayısı az olur."

İbn Raşık fahr konusunda kimi eleştirmenlerin en iyi fahr beyti saydığı bazı beyitleri sunar.²³ Verdiği bilgilere göre Sa'leb (ö. 291/904) en güzel fahr beytinin İmruu'l-Kays'a (ö. 539) ait aşağıdaki beyit olduğunu söylemiştir:

مَا يُنْكِرُ النَّاسُ مَتَا حِينَ نَمْلِكُهُمْ كَانُوا عبيدًا وَكُنَّا أربابًا

¹⁹ Platon, *Devlet*, (çev: Sebahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cımcöz, Remzi Kitabevi, 8. basım) İstanbul, 1995, s. 117-123. Ayrıca bkz: Aristoteles, *Poetika*, (çev: İsmail Tunali, Remzi Kitabevi, 8. basım) İstanbul, 1999, s. 13 - 17; Seger Andrianus Bonebakker, *The Kitâb Naqd al-Şi'r of Qudâma b. Ga'far al-Kâtib al-Bagdâdî*, Leiden, 1956, s. 40.

²⁰ Kudâme b. Ca'fer, *Nakdüş-Şi'r*, (nşr: M. 'Abdü'l-Mün'im Hafâcî, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye) Beyrut, ts., s. 96.

²¹ İbn Tabâtabâ, *a.g.e.*, 19, 30.

²² İbn Raşık, *a.g.e.*, II, 802.

²³ İbn Raşık, *a.g.e.*, II, 799 - 801.

“Biz onlara sahipken, onlar köle, bizler efendiyken insanlar bizim neyimizi yadsıyacaklar?”

el-Hâtimî (ö. 388/998) ise el-Ferazdak'ın (ö. 112/730) aşağıdaki beytini en iyi fahr beyti olarak görmektedir:

تَرَى النَّاسَ مَا سَرْنَا يَسِيرُونَ خَلْفَنَا وَإِنْ نَحْنُ أَوْمَانَا إِلَى النَّاسِ وَقَفُوا

“Biz yürüdüğümüzde insanların arkamızdan yürüdüğünü görürsün, şayet insanlara durmalarnı işaret edersek (bineklerini) durdururlar.”

el-Hâtimî, Cerîr'in (ö. 114/732) kabilesiyle övündüğü aşağıdaki beyti de en güzel fahr beyitlerinden biri olarak kabul etmiştir:

إِذَا غَضِبْتَ عَلَيْكَ بَنُو تَمِيمٍ حَسِبْتَ النَّاسَ كُلَّهُمْ غَضَابًا

“Temîm oğulları sana öfkelenildiği zaman, tüm insanların sana öfkelenildiğini sanırsın”

Kimileri de Ka'b b. Mâlik'in (ö. 50/670) aşağıdaki beytini bu konudaki en iyi beyit saymıştır:

وَيَبْعُرُ بَدْرٌ إِذْ يَرُدُّ وَجُوهُهُمْ حَبْرِيْلٌ تَحْتَ لَوَائِنَا وَمَحْمَدٌ

“Bedr kuyusunda (Allah) yüzlerini geri çevirdiğinde, Cebrâil de sancağımız altındaydı, Muhammed (s.a.s.) de!”

Bekr b. en-Nettâh el-Hanefî'nin (ö. 192/808) aşağıdaki beyitleri de en iyi fahr şiirlerinden sayılmıştır:

وَمَنْ يَفْتَقِرُ مَنَا يَعِشُ بِحَسَامِهِ وَمَنْ يَفْتَقِرُ مِنْ سَائِرِ النَّاسِ يَسْأَلُ
وَنَحْنُ وَصَفْنَا دُونَ كُلِّ قَبِيلَةٍ بِيَأْسٍ شَدِيدٍ فِي الْكِتَابِ الْمُنَزَّلِ
وَإِنَّا لَنَلْهُو بِالْحُرُوبِ كَمَا لَهَتْ فَتَاةٌ بَعْقَدٍ وَسَخَابٍ قَرْنُفَلِ

“İhtiyaç içinde olanımız kılıçla yaşar, diğer insanlardan ihtiyaç içinde olanlar sa dilenir; hiçbir kabile değil de yalnız biz Allah'ın indirdiği Kitap'ta zorlu savaşçı olarak nitelendirildik. Genç kızın gerdanlıktan ve karanfil dizisinden hoşlandığı gibi biz de savaşlardan hoşlanınız.”

Burada kastedilen “Bedevîlerden geride bırakılanlara de ki: Siz yakında zorlu savaşçı olan bir kavme karşı savaşmaya çağılacaksınız...” ayetidir.²⁴ Burada cesaretle övünme vardır. Kabilesinin sayısının çokluğuyla övünmeye örnek olarak ise Evs b. Mağrâ'ya ait şu beyti örnek olarak verir:

مَا تَطْلُعُ الشَّمْسُ إِلَّا عِنْدَ أَوْلَانَا وَلَا تَغِيْبُ إِلَّا عِنْدَ أُخْرَانَا

“Güneş bizim ilkimizin yanında doğar, sonuncumuzun yanında batar.”

En iyi fahr örneği olarak gösterilen bu beyitlerden de anlaşıldığı üzere, bu tür şiirlerde mübalâğaya izin verilmiştir.²⁵

Konuya tarihî gelişim açısından bakacak olursak, kişinin kendisi, ataları ve kabilesiyle övünmesi anlamındaki fahr, ilk dönem Arap edebiyatında sık görülür.

²⁴ Fetih 48/16.

²⁵ Durmuş, aynı yer.

Arap tabiatının, özellikle de bedevî Arapların övünmeye aşırı derecede meyilli oluşları nedeniyle bu tür fahrin bulunmadığı bir divan yaktır.

İlk dönem Arapları arasında, su'lûk/sa'âlik diye bilinen çapulcu şâirler çöl yaşantısının tam bir özeti olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Teebbeta Şerran (ö. 540), eş-Şenferâ (ö. 510), 'Urve b. el-Verd (ö. 593) gibi çapulcu şâirler yaşadıkları zorlu hayata rağmen şiirlerinde zayıfa ve mazluma yardım etme, aç doyurma, kimseye boyun eğmeme, azla yetinme, komşusunu koruma, cömertlik gibi erdemli davranışlarla övünmüşlerdir. 'Urve b. el-Verd bir beytinde hasmını cimrilikle yererken kendisi yiyeceğini konuğuyla paylaşmakla övünmektedir:

إِنِّي أَمْرٌ عَافِيٌّ إِنَائِي شَرِيكَةٌ وَأَنْتَ أَمْرٌ عَافِيٌّ إِنَائِكَ وَاحِدٌ

"Ben kabını çok sayıda kişinin silip süpürdüğü bir kimseyim, sen ise kabını tek kişinin silip süpürdüğü birisin."²⁶

Câhiliye döneminin en önemli fahr şâirlerinden biri Hâtim et-Tâî'dir (ö. 577). Tayy kabilesinin lideri olan bu şâirin cömertliği darbimesel olmuştur. Gece-leri yolcuların kendisine konuk olarak gelmesini sağlamak için ateş yakar, en değerli şeylerini konuklarına sunar. Paraya pula önem vermeyen, hayatı cömertlikten ibaret sayan, malın mülkün insanın övülmesine araç olması gerektiğine ve bunun için de dağıtılmasının icap ettiğine inanırdı. Bir beytinde bu özelliğiyle övünerek şöyle demektedir:

إِذَا كَانَ بَعْضُ الْمَالِ رَبًّا لِأَهْلِهِ فَإِنِّي بِحَمْدِ اللَّهِ، مَا لِي مُعَبَّدٌ

"Kimi mallar sahibine Rab olsa da, Allah'a hamdolsun, benim için tapılacak bir şey değildir."²⁷

Arapların savaşçı şâirlerinden 'Antera b. Şeddâd (ö. 615), düşmana karşı oldukça sert, mazluma karşı ise oldukça yumuşak ve merhametli, savaşta en önde giderken ganimet paylaşımında geride duran, kimseye boyun eğmeyen, aşağılanmaya ve küçük düşürülmeye asla tahammül etmeyen, hainlik etmeyen, kimsenin malına ve namusuna göz dikmeyen birisi olmakla övünür. Bir kasidesinde kahramanlığıyla şöyle övünmektedir:

إِذَا ذُكِرَ الْفَخَّارُ بِأَرْضِ قَوْمٍ فَضْرَبُ السِّيفِ فِي الْهَيْجَاءِ فَخْرِي
إِذَا لَعِبَ الْعَرَامُ بِكُلِّ حُرٍّ حَمَدْتُ تَجَلْدِي وَشَكَرْتُ صَبْرِي
وَقَوْمًا آخَرِينَ سَعَوْا وَعَادُوا حِيَارِي مَا رَأَوْا أَثْرًا لِأَثْرِي

"Bir kavmin yurdunda övünç duyulacak şeyler zikredilirken, savaşta kılıç sallamak benim övüncümdür. Hür ve asil kişilerin hepsi aşk oynaşına dalmışken, ben tahammülüme hamdettim ve sabrıma şükrettim. Başka bir topluluk (benim seviyeme ulaşmaya) çalıştı, ama izime bile rastlayamadan şaşkın vaziyette geri döndü."²⁸

²⁶ 'Urve b. el-Verd, *Dîvân*, (nşr: Râcî el-Eşmer, Dâru'l-Küttâbi'l-'Arabi) Beyrut, 1994, s. 14. Beyitte geçen امرء kelimeleri *Dîvân*'in neşrinde امرء şeklinde harekelenmiştir.

²⁷ el-Fâhûrî, a.g.e., 16.

²⁸ 'Antera b. Şeddâd, *Dîvân*, (nşr: Kerem el-Büstânî, Dâru Sâdir) Beyrut, ts., s. 145.

İslâmî döneme yetişmiş olan Hz. Peygamber'in (s.a.s) şâiri Hassân b. Sâbit (ö. 54/673) de Müslüman olmadan önceki şiirlerinde, Câhiliye'nin sert üslûbuyla mensubu olduğu Evs kabilesinin cesareti, izzeti ile övünür ve düşmanlarına tepeden bakar, alay eder ve aşağılar.²⁹ Kendisinin de kahramanlığı ve şiir yeteneği ile övünür:

لساني وسيفي صارمانِ كلاهما ويبلغُ ما لا يبلغُ السيفُ مذودِي

"Dilim de kılıcım da keskindir; (onurumu koruma vasıtası olan) dilim, kılıcın ulaşamadığı yere ulaşır."³⁰

Aynı şâir, İslâm'dan sonra birçokları gibi eski tür övünmeleri terk edip yeni din ile ve bu dinin getirdiği değerlerle övünmeye başlamıştır. Aşağıdaki beyitlerde kavminin İslâm'ın yardımcısı ve destekçisi olmasıyla, İslâm dinine ilk girenlerden olmasıyla övünmektedir:

اللهُ أكرمنا بنصرِ نبيِّه وبنّا أقامَ دعائمَ الإسلامِ
بنا أعزَّ نبيِّه ووليِّه وأعزَّنّا بالنصرِ والإقدامِ

"Allah, Nebîsine yardım ettirmekle bize lütufta bulundu ve bizlerle İslâm'ın temellerini attı. Bizim vasıtamızla Nebîsi ve velîsini üstün kıldı, zafer kazanmak ve kahramanlıkla da bizleri üstün kıldı."³¹

İslâm dininin gelişinden sonra fahr temasında göze çarparak şekilde değişimler oldu. Yeni din Araçların geleneklerinde, düşüncelerinde, hayata bakışlarında birçok şeyi değiştirdi. Çevrelerinde sürekli olarak Kur'ân ayetlerini işiten, vâizleri dinleyen, yeni dinin ilkelerinin konuşulduğu ortamlarda bulunan şâirlerin bunlardan etkilenmemeleri imkânsızdı. Bu nedenle tam olarak olmasa da eski tür fahr konuları değişmeye, Müslüman olmak, takvâ sahibi olmak gibi yeni değerlerle övünmeler başladı. İslâmî fetihlerin başlamasıyla fahr teması, zaten yakın olduğu hamâse temasıyla iç içe geçti. Örneğin kabile ile övünmeler devam etse de azaldı. Hatta kabilesini övmek isteyen şâir, Hz. Peygamber'le (s.a.s.) yakınlığı ile ya da kabilesinin İslâm dinini ilk kabul edenlerden olduğuyla övünmeye başladı.³² Örneğin Emevî döneminin meşhur şâirlerinden el-Ferzad'ın, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) yakınlığı ile övünür:

منا نبيُّ الله يتلو كتابه به دُوخَتْ أوثانها ويهودها

"Sayesinde putlar da Yahudiler de mağlup edilen, (Allah'ın) Kitabını okuyan Nebîsi de bizdendir."³³

İslâm dininde siyasî ve dinî grupların iyice belirginleşmeye başladığı Emevîler döneminden itibaren, bu firkalara mensup şâirlerin gruplarını öven ve mensup oldukları cemaatlerle övünen şiirleri görülmeye başlamıştır. Bu grupların

²⁹ el-Fâhûrî, *el-Câmi'u fi târîhi'l-edebî'l-'Arabî*, (Dâru'l-Cil) Beyrut, 1986, I, 413.

³⁰ Hassân b. Sâbit, *Dîvân*, (Dâru Sâdir) Beyrut, 1966, s. 72.

³¹ Hassân b. Sâbit, *Dîvân*, s. 233.

³² Dayf, a.g.e., s. 177.

³³ el-Ferzad'ın, *Dîvân*, (nşr: Kerem el-Büstânî, Dâru Sâdir) Beyrut, 1966, I, 159.

şâirleri kendi hiziplerinden olan savaşılarla, firkalarının inançlarıyla övünmüşlerdir.³⁴ Bu gruplardan Hâricîlerin şiirleri katı bir din anlayışı yanında bu grup mensuplarının cesaretlerini de yansıtmaktadır. Hâricîler, “*Hüküm yalnızca Allah'ındır*” ayetini ilke edinerek mücadeleye girişmişlerdir. Şiirleri kahramanlıkla övünme ile doludur. Hâricîler, Câhiliye döneminden kalma alışkanlıkla kabileleriyle övünenlere karşı çıkmaktadırlar. Bunlardan Nehâr b. Tevsi'a el-Yeşkurî (ö. 83/702) bir beytinde şöyle demektedir:

أبي الإسلام لا أب لي سواه إذا افتخروا بقبسٍ أو تميم

“Onlar Kays veya Temîm oymaklarının atalarıyla övündüklerinde, benim atam İslâm'dır, yoktur ondan başka atam.”³⁵

Şâ'nın şiirlerinde ise kahramanlık teması Harîcîlerinki kadar çok yer almaz. Bunlar, hilâfetin kendi hakları olduğunu söylemektedirler. Şiirleri genellikle öfke ve hüznle doludur. el-Kumeyt b. Zeyd el-Esedî (ö. 126/744), Şâ'nın önde gelen şâirlerindedir. Zübeyrîler ise Emevîlerin hilâfeti Kureyş içinde yalnızca kendilerine hasretmelerine karşı çıkıyorlardı. Bu grubun önde gelen şâirlerinden İbn Kays er-Rukayyât'ın (ö. 85/704) şiirleri Zübeyrîlerin savaşları ve cesaretleriyle övünme ile doludur. Emevîlerin de kendilerini destekleyen şâirleri vardı. Bunlardan Ka'b el-Eşkarî (ö. 80/700) Hâricîlere karşı kendi inancının doğruluğu ile övünmektedir:³⁶

إنا اعتصمنا بحبل الله إذ جحدوا بالمحكّمات ولم نكفر كما كفروا
جاروا عن القصد والإسلام وأتبعوا ديننا يخالف ما جاءت به التذُر

“Onlar muhkem ayetleri inkâr ettikleri zaman biz Allah'ın ipine (Kur'ân'a) sândık ve onlar gibi inkârcı olmadık; onlar doğrudan ve İslâm'dan saptılar ve uyanılları (peygamberlerin) getirdiğine aykırı bir dine bağlandılar.”

Emevîler döneminin meşhur şâirleri el-Ahtal (ö. 90/708), el-Ferazdak ve Cerîr, aslında bu tür grupların şâirleri olmayıp Câhiliye döneminde görülen kabile asabiyetini sürdüren şâirlerdi. Bunlar Emevîlere yakınlaşmak suretiyle kabilesine siyasî destek almak için bu tür şiirler söylemişlerdir. el-Ahtal, mensubu olduğu Tağlib'e Emevîlerin desteğini sağlamak amacıyla kabilesiyle övündüğü şiirler söylemiştir.³⁷ el-Ferazdak ise, genellikle hiciv kasidelerinde fahra yer vermektedir. Ekseriyetle kendisini ve kabilesini över. Ona göre kabilesi, Arapların onur, cömertlik, hayır, akıl ve sebat açısından en üstünüdür. Kendisini de cömertlikte denize, cesaretle arslana, yücelikte dolunaya benzetir ve büyük şâirlerin mirasçısı olduğunu söyler.³⁸

وَهَبَ الْقَصَائِدَ لِي النَّوَابِغُ إِذْ مَضَوْا وَأَبُو يَزِيدَ وَذُو الْقُرُوحِ وَجَرَّوُلُ

³⁴ Mîşâl el-Âsî ve Emîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemül-mufasssal fi'l-lüğa ve'l-edeb*, (Dâru'l-ilm li'l-melâyîn) Beyrut, 1987, I, 919.

³⁵ 'Abdu'r-Rezzâk Huseyn, *Şi'ru'l-Havâric, dirâse fenniyye mevdû'iyye mukârane*, (Dâru'l-Beşîr) Amman, 1986, s. 35.

³⁶ Şevkî Dayf, *el-'Asru'l-İslâmî*, s. 181.

³⁷ el-Fâhûrî, *el-Câmi*, I, 474.

³⁸ el-Fâhûrî, *el-Câmi*, I, 485.

"Göçüp gittikleri zaman Nâbiğalar (en-Nâbiğatü'z-Zubyânî, en-Nâbiğatü'l-Ca'dî ve en-Nâbiğatü's-Şeybânî), Ebû Yezîd (el-Mehabbel es-Sa'dî), Zü'l-kurûh (İmruu'l-Kays) ve Cervel (el-Hutay'e) bana başışladılar kaside(yetenek)lerini."

el-Ferazdak'ta olduğu gibi Cerîr'in fahr şiirleri de hicivle ilişkilidir. Hasrını küçük düşürmek için hicvederken övünür. Fahrinin konusu daha ziyade kendisi ve şiir yeteneğidir. Kavmiyle ve Müslümanlığıyla daha az övünmektedir. Bunun nedeni, genellikle hicvettiği el-Ferazdak ile aynı kabileden (Temîm) olmaları ve bu kabile içinde kendisinin geldiği kolun da onunki kadar asil kabul edilmemesidir. Fakat, Hıristiyan şâir el-Ahtal'e karşı hem kabilesi hem de diniyle övünür.³⁹

إِنَّ الَّذِي حَرَّمَ الْمَكَارِمَ تَغْلِبًا جَعَلَ الْخِلَافَةَ وَالنَّبُوَّةَ فِينَا

"Tağlib oymağını asalet ve erdemlerden yoksun kılan (Allah), bize verdi hilâfeti ve peygamberliği."

Daha sonraları şiir geliştikçe fahr da gelişti. Erken İslâm döneminde ve Emevîler devrinde fahr yaygınlaşmış, yeni gelişen fetih düşüncesinin etkisiyle hamâse şiirleriyle karışmıştır. Abbâsiler döneminde kabile fahri zayıflamakla birlikte, diğer konulardaki fahr canlı bir şekilde sürdü. Yeni ortaya çıkan dinî ve siyâsî grupları destekleyen şâirler zuhur etti. Yine Emevîler döneminde de görülmekle beraber, bu dönemde Arap asıllı olmayan şâirlerin velâ yoluyla bağlandıkları kabileleri övdükleri, onların velâsına sahip olmakla övündükleri dikkat çekmektedir. Örneğin Ebû Nüvâs (ö. 198/813), mevlâsı olan Kahtanîlerden Sa'doğulları ile övünen, onları öven şiirler nazmetmiştir. Beşşâr b. Bürd (ö. 167/783) ise Emevîler döneminde mevlâsı olan Kays kabilesi ile övünmüştür. Ama aşağıda da bahsedileceği üzere Abbâsîler dönemi gelince İslâm'a ve Araplara karşı tavır takınmıştır.⁴⁰ İbn Raşîk, muhdes şâirlerden İshâk b. İbrâhîm el-Mevsilî'nin (ö. 235/850), Huzeyme b. Hâzîm en-Nehşelî'ye velâsından dolayı övündüğünü aktarır.⁴¹

Abbâsîler döneminde siyasette, toplumsal ve kültürel hayatta büyük değişimler gerçekleşti. Arap kültürü, Yunan, Hint, İran gibi kültürlerle karşılaştı. Farklı milletlerden insanların bir arada yaşaması, özellikle Emevîlerin Arapçılık taassubu sergilemeleri neticesinde Şuûbiyye hareketi doğdu⁴² ve kabileler arasındaki çekişmenin yerini milletler arası çekişme aldı. Çeşitli milletlere mensup şâirler, kendi milletlerinin sahip olduğu hasletleri övmeye başladılar.⁴³ Arapların yaşam biçimleri değişti. Bütün bunlar fahr şiirlerinin içeriğini değiştirdi. Artık akıl, hikmet, düşünce övülür hale geldi. Gelişmiş bir medeniyette yaşıyor olmak, medenî köklere sahip olmak, şâirlikte yaratıcılık, şiirde edebî sanatlarla dolu süslemeler yapabilmek

³⁹ el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, I, 496.

⁴⁰ Şevkî Dayf, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî, el-'Asru'l-'Abbâsî el-ewel*, (Dâru'l-Me'ârif) Kahire, 2004, s. 170.

⁴¹ İbn Raşîk, *a.g.e.*, II, 803.

⁴² Bkz: Mustafa Kılıçlı, *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, (İşaret Yayınları) İstanbul, 1992.

⁴³ Kenan Demirayak, *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, (Şafak Yayınları) Erzurum, 1998, s. 110.

övünme konusuydu artık. Yeni hayat tarzı şâirlere farklı ufuklar açıyordu. Şiirde yenilik taraftarlarıyla eski tarz şiir taraftarları arasında tartışmalar büyüdü.⁴⁴

Yenilikçi şâirlerin başında Beşşâr b. Bürd (ö. 167/783) gelmektedir. Fars asıllı bu şâir, şiirde oldukça yetenekli olması yanında akıllı ve kültürlü birisiydi. Günahkârlığıyla da açıkça övünen bu âmâ şâir diğer şiirlerinde olduğu gibi fahr şiirlerinde de sağlam lâfızlar, akıcı bir üslûp kullanıyordu. Arap şiirinde ilk kez bir şâir Fars asıllı olmakla övünüyordu:

هل من رسولٍ مُخْبِرٍ عَنِّي جميعَ العربِ
مَنْ كَانَ حَيًّا مِنْهُمْ وَمَنْ نَوَى فِي التُّرْبِ
بَأْتِي ذُو حَسَبٍ عَالٍ عَلَى ذِي الْحَسَبِ
جَدِّي الَّذِي أَسْمُو بِهِ كَسْرَى وَسَاسَانُ أَبِي

"İster yaşıyor olsun isterse toprağa gömülmüş olsun tüm Araplara, benim bütün soylulardan daha yüce soylu olduğumu bildiren bir elçi yok mu? Kendisiyle yüceltiğim dedem Kısradır, babam da Sâsândır."⁴⁵

Bazı muhdes şâirlerin gerçekleştirdiği bu yenilikler, karşıtlarını eskiye dönü-şe ve eskileri taklide yöneltti. Bunlar, yeni medeniyetin getirilerini göz ardı etmeden eski tarza, eski tarz kahramanlıkların dile getirilmesine yöneldiler.

Muhdes şâirlerden Ebû Temmâm'ın (ö. 231/845), fahr temasına yer veren fazla kasidesi bulunmamaktadır. Bu temadaki şiirlerinde akıyla, şiirdeki dehasıyla, zorluklara karşı sabrıyla ve kabilesi Tayy ile övünmektedir. el-Buhturî (ö. 284/897) ise, kavminin cömertliğiyle övünür, kavminin iyi yönlerini sayar. Ayrıca aşırı kibirli oluşu sebebiyle kendisiyle de övünür. İbnu'r-Rûmî (ö. 283/896) ise kendisine kötü gözle bakanlara, eleştirenlere karşı övünmekte, diğer şâirleri övenleri yermektedir. Kendisinden başka övgüye lâyık şâir olmadığını düşünmektedir. Şiiriyle övündüğü beyitlerden bir tanesi şudur:

شِعْرِي شِعْرٌ إِذَا تَأَمَّلَهُ الْإِنْسَانُ أَنْ ذُو الْعَقْلِ وَالْحَجَى عَدَّةٌ

"Şiirim akıl ve idrak sahibi insanın düşündüğünde kölesi olacağı bir şiirdir."

Abbâsî devletinin son dönemlerinde oluşan emirlikler ilim ve edebiyatı teşvik ediyordu. Bu dönemde el-Mütenebbî (ö. 345/965), Ebû Firâs el-Hamdânî (ö. 357/967), Ebu'l-'Alâ el-Ma'arrî (ö. 449/1057), et-Tuğrâî (ö. 513/1120) gibi şâirler fahr şiirleri söylemişlerdir.

Bunlardan el-Mütenebbî, Arapların en büyük şâirlerinden biri, belki de birincisi olarak kabul edilir. Divanında fahr temasına hasrettiği kasidesi olmasa da övündüğü pek çok beyti bulunmaktadır. Şiirlerinde yeryüzünde kendisinin benzerinin bulunmadığını söyleyecek kadar ileri gider. el-Mütenebbî kendisini peygamberler ve krallar mertebesinde görür. Çoğunlukla da kendisini herkesten üstün görür. Şâirliği, şiir sanatında ustalığı, kişiliği, kahramanlığı, Arap oluşu, azmi, sabrı, dayanıklılığı ve kabilesi ile övünür:

⁴⁴ el-Fâhûrî, *el-Fahr*, s. 23, 24.

⁴⁵ el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, I, 682.

أنا الذي نظر الأعمى إلى أدبي وأسمعت كلماتي من به صمم

"Ben edebiyatını (şiirlerini) körün bile gördüğü, sözlerine sağın bile kulak verdiği biriyim."⁴⁶

Yalnız kabilesi ile övündüğü beyitler hem sayıca azdır, hem de kısadır. Kendisini kavminin övücü sayar:

لا بقومي شرفت بل شرفوا بي وبنفسي فخرت لا بجودي

"Kavmimle şeref bulmadım, aksine onlar benimle şeref buldular, kendimle övüldüm, atalanmla değil!"⁴⁷

İbn Raşık, bir şâirin atalarıyla övünmesinin onun fahr şiirlerine daha da değer kattığını belirtir ve el-Mütenebbî'nin bu beytini kusurlu sayar.⁴⁸ Fakat, beytin siyâkına bakıldığında şâirin atalarıyla da övündüğü görülmektedir. Dolayısıyla şâir, kendisinin bu şerefli atalarla bile övünmeye muhtaç olmadığını söyleyerek fahri bir adım daha öteye taşımaktadır.

Abbâsîler döneminden sonra medeniyetin gelişmesi ve kişisel bilincin yaygınlaşmasıyla birlikte kişinin kendisiyle övünmesi yavaş yavaş azalmıştır. Bu dönemden sonra bu tür şiirler görülmüşse de bunlar genellikle eski şiirin bir sedası olmaktan, eskinin terennüm edilmesinden öteye gidememiştir.⁴⁹

Endülüslü şâirler de fahr şiirlerini daha önce kullanılan konularıyla sürdürmüşler;⁵⁰ bu konulara ilâveten daha sonraları kaybedildikleri zaman mersiye söyledikleri şehirlerinin özelliklerini ve güzelliklerini büyük bir maharetle şiire yansıtıp bu şehirlerle övünmüşlerdir. Meselâ; şâir Ebü'l-Velîd en-Nahlî'nin (5./11.yy.) gözünde Meriyye (Almeria), İbn 'Ammâr'ın (ö.479/1086) gözünde Belensiye (Valencia) birer cennet idi. İbn Lebbâne'nin (ö. 507/1113) mısralarında ise, Sarakusta'nın (Sarakusta) taşı ve çakılı, panlıları göz kamaştıran altın ve gümüşe dönüşmüştü.⁵¹

Çağdaş şiirde ise vatanın, ülkenin onuruyla; ülkenin geçmişte sahip olduğu medeniyetlerle övünme gibi konular işlenmiştir.⁵² Örneğin, Mısırlı şâir Hâfız İbrâhîm (ö. 1932) ülkesinde yeni kurulan cemiyetler, kulüpler ve okullarla övünmüştür.⁵³

Sonuç olarak fahr, kişinin kendisiyle, mensubu olduğu grupla ve sahip olduğu şeylerle övünmesidir. Şâirler övünürken sosyal çevreden ve toplumsal değerlerden pek de bağımsız hareket etmemektedirler. Değişen değer yargıları,

⁴⁶ Nâsîf el-Yâzicî, *el-'Arfu't-tayyib fî şerhi dîvâni Ebi't-Tayyib*, (Dârul-Kalem) Beyrut, 1995, s. 363.

⁴⁷ el-Yâzicî, *a.g.e.*, s. 40.

⁴⁸ İbn Raşık, *a.g.e.*, II, 801-2.

⁴⁹ el-Fâhûrî, *el-Fahr*, s. 37.

⁵⁰ er-Râfiî, *a.g.e.*, II, 94.

⁵¹ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları III, İlim ve Kültür Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, III, 89.

⁵² Bedevî, *a.g.e.*, s. 224.

⁵³ Bkz: Hâfız İbrâhîm, *Dîvân*, (Mektebetü Lübnân) Beyrut, 1991, s. 48, 85, 107.

övünç duyulan konuları değiştirmektedir. Yukarıda verdiğimiz bilgilerde de görüleceği gibi kabileciliğin esas olduğu Câhiliye döneminde şâirler kabileleriyle, İslâmî dönemde ise İslâm'ın getirdiği değerlerle, dinî fırkaların çatıştığı dönemlerde bu fırkalara bağlılıkla, milletler arası bir çekişme durumunda şu veya bu milletin mensubu olmakla, modern çağda ise bu çağın ürettiği değerlerle övünme görülmektedir. Bir başka dikkat çekici husus, medenî hayata geçildikçe fahr temasının şekil değiştirmekle kalmayıp daha az görülüyor olmasıdır. Fakat bu, fahr temasının yok olduğu ya da olacağı anlamına gelmez. Özellikle hamâsî duyguların körüklenmesi ihtiyacı duyulduğunda tekrar ortaya çıkacaktır.

ARAP ŞİİRİNDE FAHR TEMASI

SELF-PRAISE IN THE ARABIC POETRY

Halim ÖZNURHAN

Self-praise (fakhr) is poet's proud to himself and with his tribes, ancestors, sects and own objects as weapons, armors and horses. Jahili poets generally boast to oneself and his tribes. In the Islamic period, poets were proud to values of the new religion as assisting Islam at the time arise and devotions to Islamic doctrine. In the Umayyad period, sects appeared and sect poets started to express rightfulness of it and spread opinions and tenets. In the Abbasid era, self-praise weakened because of social progression. Poets began to praise with their intelligence and culture. In modern times Arab poets boast to advancement of their countries.

الفخر في الشعر العربي

الفخر ثناء الشاعر لنفسه وقبيلته ونسبه ومذهبه وما يملكه من الأشياء كالأسلحة والدروع والأفراس. والشاعر الجاهلي كان يفتخر غالباً بذاته وقبيلته. وبعد انتشار الإسلام بين العرب أخذ الشعراء يفتخرون بقيم هذا الدين الجديد، كدعم الإسلام عند ظهوره والاعتصام بتعاليمه. وفي العصر الأموي ظهرت الأحزاب الدينية فصار الشاعر لسان حزبه ينطق بحقوقه وطموحاته وينشر تعاليمه وآراءه. ضعف الفخر الذاتي والقبلي في العصر العباسي ولكن نشأت النزعة العنصرية عند الشعراء الشعبيين، وبدأوا يفتخرون بالعقل والثقافة وكونه من أصل عريق في الحضارة. وضعفت ظاهرة الفخر في العصور التالية. أما الشعراء في العصر الحديث فهم افتخروا بتقدم بلادهم ورقبها وحضارتها القديمة.